

FORCADELL, Toni. (2001): "El Castell d'Ulldecona. Resultats de la campanya arqueològica 1999-2000". Ràils, 17, Ulldecona.

EL CASTELL D'ULLDECONA. Resultats de la campanya arqueològica 1999-00.

Toni Forcadell i Vericat

Aquest treball reflecteix, tot fent un breu repàs, tot allò que han fet un grup de joves entusiastes, d'entre 18 i 24 anys, que han treballat en un dels béns patrimonials més emblemàtics d'Ulldecona i de les terres del sud de Catalunya. Per aquest motiu, no voldria començar aquest escrit sense fer esment als vertaders autors de les tasques desenvolupades al castell i a la resta dels béns del nostre terme i del seus estudis posteriors: *Olivia Alucha, Saray Esteve, Laia Estrella, Eli Galeote, Fibla Helena, Feliu Mollà, Imma Querol i Jordi Vidal*. També voldria expressar el meu agraïment a la resta del cos tècnic de l'Escola Taller per la seva col·laboració i dedicació.

1. L'Escola Taller "La Foia"

L'interès de l'Ajuntament d'Ulldecona per continuar amb el projecte d'adequació i conservació del recinte fortificat del castell d'Ulldecona per una part, i per altra, el benefici vers els joves aturats i sense estudis finalitzats, van suposar la creació d'un mòdul específic d'arqueologia dins de l'escola taller "la Foia".

En principi, la duració d'aquesta escola va suposar una intervenció arqueològica al castell fins a finals de l'any 2000, on els primers 6 mesos es van dedicar a classes teòriques i la resta a pràctiques. A part dels treballs arqueològics que es van fer al castell, el mòdul desenvolupà altres tasques pròpies de la gestió i difusió del patrimoni històric i arqueològic com són l'elaboració de conferències, exposicions, planificació i adequació de centres i edificis històrics... Aquest fet i el reduït nombre de persones integrants del mòdul – en un màxim de 7 alumnes- ha repercutit en els treballs propis d'una intervenció continuada.

De fet, la intenció d'aquest mòdul era la realització d'un programa d'actuacions arqueològiques amb una durada de dos anys amb la finalitat de descobrir i netejar la zona del recinte intern del castell. D'aquesta forma calia fer una sèrie de feines específiques que ajudessin a donar una visió del conjunt fortificat: integrar les construccions aïllades del recinte intern, descobrir l'entrada original de la fortalesa, netejar els nivells d'enderroc del pati d'armes per reconèixer la seva organització i extensió, exhumar els paviments originals de les estances descobertes a la campanya del 95 i, per últim, descobrir i estudiar la torre àrab per conèixer la seva altura, cronologia i funció en relació a les estructures de l'antic "hisn" àrab.

Aquest programa es trobava immers dins d'un pla director que aglutina tant les actuacions arqueològiques com les arquitectòniques dins d'un mateix marc de treball amb la finalitat de combinar la preservació i la difusió del castell juntament amb la creació d'un punt d'interès turístic i cultural.

2. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA¹

2.1. Metodologia

2.1.1. El registre de les ue i del material arqueològic

Durant la campanya arqueològica de 1994 es van definir els nombres per les unitats estratigràfiques² entre el 1.000 i el 1099. Es va prendre aquesta mesura per donar un marge d'enregistrament per les unitats excavades durant les campanyes anteriors a 1994 que correspondrien a números anteriors al 1.000 (desconeixem la major part de les signatures realitzades durant aquestes campanyes, encara que les enregistrades durant les campanyes de 1996-97 consten en les seves respectives memòries d'excavació). L'enregistrament de les UE durant la campanya de 1995/1 comença a partir del número 1.100. Concretament, pel sector VI es va iniciar la nomenclatura a partir del número 1.100, i pel sector VII, a partir del número 1.200. Per aquest motiu vam iniciar el registre de les unitats estratigràfiques a partir del número 1.300.

Cal tenir en compte que durant la campanya de 1995/2³ es van definir i registrar tan sols les habitacions excavades a la zona de les estances, amb una nomenclatura individualitzada que seguirem durant aquesta intervenció.

Els materials arqueològics s'han inventariat amb la nomenclatura utilitzada en anteriors campanyes arqueològiques, CU99/1300, que correspon respectivament a: jaciment, CU; campanya, 99; barra, /; nivell estratigràfic, 1300; guió, -; número de referència de la peça, 1. El número de referència pot correspondre igualment a un grup de peces (informes) com a una sola peça (formes, decoracions). El registre s'annotarà en la fitxa del material per a l'elaboració de l'inventari i gestió de base de dades, per la qual cosa cadascuna de les peces recuperades es troba individualitzada.

2.1.2. El registre de cotes i planimetria

Les cotes s'han pres a partir d'un punt 0 situat en un lloc ben assenyalat i proper per facilitar la seva lectura diària, però referenciades i preses des d'un punt topogràfic situat en un molló o vèrtex localitzat a la part superior del torreó andalusí. Aquest es troba 255,57 m. sobre el nivell del mar. Aquesta referència del punt 0 ja va ser utilitzada durant les campanyes de 1995/1 i 1995/2 per la qual cosa facilitarà la juxtaposició de plantes i seccions.

2.1.3. El treball de laboratori

La labor desenvolupada al laboratori no ha seguit independent del treball de camp, sinó que hi havia una interdependència correlativa ja que la valoració que es feia segons els resultats del dia a dia repercutia tant en un com en l'altre. Se realitzaren les feines de neteja del material, classificació, inventari, dibuix tècnic i també treballs de restauració i muntatge de les peces ceràmiques

¹ No ens estendrem en una descripció de les estructures actuals del castell. Aquestes ja han estat ben estudiades i descrites en els treballs realitzats per Ramón Álvarez (1992), Victòria Almuni (ALMUNI; BONET; CURTO, 1991) i Toni Forcadell (FORCADELL; ALMUNI; MICHAVILA; VILLALBÍ, 1995)

² Les unitats estratigràfiques (ue) són cadascuna dels diversos estrats o nivells que es dipositen en un jaciment a partir del seu abandonament, pugen ser tant estructures (murs, parets, fogars, pous...) com sediments i enderroc que s'han anat acumulant al llarg del temps i que cobreixen total o parcialment un jaciment arqueològic. Alhora que es van descobrir s'enumeren pel seu enregistrament així com el material que hi conté per al seu estudi posterior.

³ T. Forcadell (1996).

fragmentades. Finalment, es portar a cap la introducció de les dades obtingudes en un sistema informàtic.

Foto1

Alumnes del mòdul durant el procés de restauració de les peces trobades al castell.

Per la realització del dibuix tècnic s'han seguit les normes assenyalades en el dossier de dibuix arqueològic elaborat per l'Associació Catalana d'Arqueologia i realitzat per R. Álvarez.

2.1.4. Informatització de les dades

Un dels grans problemes d'una actuació arqueològica correspon al correcte emmagatzematge i gestió de les dades que es generen, de manera que el seu accés i consulta podran ser efectuats de manera ràpida, senzilla i eficaç. Resulta notori que, en el cas que ens ocupem, aquest aspecte s'agreuja de forma acusada si considerem que el volum d'informació obtingut (material arqueològic, unitats estratigràfiques, planimetria, material gràfic...) es multiplica de forma espectacular degut a les especials característiques d'aquest projecte: llarga durada de l'actuació i una gran superfície per excavar. És per aquest motiu que es feia necessària, en les tasques de laboratori, de disposar directament tant d'un bon equip informàtic com d'un sistema que garantizes la seguretat de les dades i a la vegada economitze la seva consulta.

El sistema ha constatat bàsicament dels següents directoris: condicions ambientals, punts arqueològics, localització dels materials arqueològics, classificació dels materials, laboratori, material cartogràfic, material gràfic i dibuix. Per la qual cosa hem utilitzat, per igual, programes per al tractament de textos, bases de dades, fulls de càlcul, de disseny i de dibuix tècnic. Els programes utilitzats són, respectivament, Word, Filemarker Pro i Acces, Excel, Corel i Freehand i per últim l'Acad.

2.2. . Desenvolupament dels treballs.

La programació dels treballs al castell depenia, en part, del funcionament intern de l'escola taller. Els primers mesos es van dedicar, tal com es contemplava en el programa formatiu de l'escola, a la formació teòrica dels futurs auxiliars d'arqueologia, assolint els coneixements necessaris per al desenvolupament correcte de la feina. Pel mateix motiu, l'excavació es va acomodat a la seva durada i a la realització d'altres activitats relacionades: exposicions per a la Diada del Castell i la Festa Medieval d'Ulldecona, assistència a congressos i exposicions d'història i arqueologia, elaboració de les comunicacions per a les Primeres Jornades Medievales d'Amposta i revistes locals, sortides formatives i, finalment, realització d'estudis, informes i memòries de les diverses actuacions portades a terme durant l'Escola.

Foto2

Vista aèria del recinte fortificat.

Seguint les directrius de treball marcades en les anteriors fases⁴ es van poder excavar les estances ja conegudes com el ZAP (zona d'accés principal), l'habitació G i el bastió, apareixen noves habitacions: H.E, H.F, Avant E i Avant F.

⁴ T. Forcadell (1996).

Les característiques del jaciment i la metodologia aplicada van ser posades de manifest a la intervenció de 1995, per aquest motiu s'optà per una excavació en extensió assistida per una màquina retroexcavadora quan la potència dels primers nivells d'enderroc ho permetia. Per tant, el plantejament metodològic és idèntic a n'aquell, doncs es tracta de continuar amb la percepció de l'organització espacial dins del recinte intern, identificant noves estructures en aquells punts en els quals encara no s'ha actuat i excavant manualment les noves estances descobertes tant en les anteriors fases com en la que ara es contempla, fins als primers nivells d'hàbitat.

Foto3

Estat de conservació del recinte intern abans d'iniciar la campanya arqueològica.

El mòdul d'arqueologia inicià els treballs d'excavació el 19 d'abril de 1999. Es va començar a rebaixar a màquina el nivell superficial format per terra de conreu, escombraries i herbam del sector nord del pati d'armes, aflorant el mur (ue 2024) que es lliura perpendicularment al parament sud-est de la torre andalusina (ue 1400) i que separa les habitacions E i F (anomenades així per seguir la nomenclatura iniciada en la campanya 95). La màquina continua en l'àrea de l'H.E extraient una part d'un estrat d'enderroc format majoritàriament per terra de conreu a més de pedres, carreus, teules i rajoles. A partir d'aquest nivell s'excavà manualment la resta dels estrats. Seguidament, s'extreu els nivells de runa i terra a l'est de l'H.E després d'aparèixer el mur (ue 2023) que la tanca per aquesta part i enfront de l'accés a la torre quadrada; més tard s'excava a l'H.F, descobrint el mur de tancament d'aquesta per l'oest (ue 2026). Es continua els treballs amb l'excavació del rebliment de l'H.F i de l'H.E. Després d'extreure els primers nivells d'enderroc de l'H. Avant F es delimiten els murs de tancament (ue 2025) i 2026 fins al centre de la plaça. Posteriorment es comencen a delimitar els paviments superposats de l'H.E i també la muralla andalusina fins a l'entrada de la torre quadrada.

Després d'un temps sense poder excavar es reemprenen els treballs el 12 de juliol, delimitant els paviments successius de l'H.E i s'inicia l'extracció de la capa superficial d'un sondeig estratigràfic situat entre el folre de la torre, la muralla andalusina i la torre celòquia.

Després del parèntesi estival es reanuden amb forces renovades els treballs a l'estança Avant F. Entre el 26 de setembre i el 4 de novembre s'hi descobreix una llar, la columna cilíndrica i un paviment de lloses, els escalons de l'H.F i diversos nivells d'hàbitat. Del 3 al 30 de novembre s'excava el bastió andalusí i els últims nivells de l'H.E. També es fa un estudi dels panys i murs del castell, analitzant les seves patologies per realitzar la posterior consolidació. També s'extreu l'últim nivell de l'estança E i es descobreix un paviment de lloses.

Foto 4

Realització dels treballs arqueològics a l'estança E.

A partir del 20 de gener de 2000, el grup es reparteix entre el bastió i la zona d'accés original o ZAP extraient el nivell d'enderroc (ue 2203) del ZAP, descobrint el llindar del portal (ue 2206), un paviment modern empedrat (ue 2217) i es realitza un sondeig per seguir el mur (ue 2218). Posteriorment s'excava el bastió, descobrint l'aljub interior i les diferents estructures que s'hi assenten i es donen per finalitzats els treballs en aquest sector.

Entre els mesos de març i agost s'estudia l'aljub petit ubicat al pati d'armes i es treu l'enderroc que cobreix la muralla andalusina entre el folre i el bastió per l'exterior. S'efectua un sondeig que segueix de costat a costat del ZAP l'estructura apareguda sota el paviment i també s'extreuen els últims nivells d'enderroc tant al bastió com a l'H.E. El 10 d'agost es netegen el ZAP i el bastió i es dona per acabada la campanya.

2.3. Resultats de la intervenció.

2.3.1. Unitats estructurals.

2.3.1.1. Habitació E

L'habitació E, de 6,5 x 4,5 m màxim, té una planta irregular per estar a l'angle que formen la torre celòquia i la muralla andalusina, que se li lliura fent corba; està limitada a l'est i sud pels murs ue 2023 i 2024, fortament escapçats i entre els quals s'hi accedia per una porta de 1 m de llum. De la muralla i el mur oposat neixen dos brancals de dovelles que formaven un arc que donaria suport al sostre o estructura superior. Els dos arrancs d'arc surten tallant els respectius paraments de la muralla i el mur enfrontat, distant 3,70 m l'un de l'altre, conservant una altura màxima de 1,5 m.

El que cal destacar d'aquesta estança i que és més interessant per estudiar són una menjadora i el paviment. La menjadora està feta de maçoneria i lliurada al mur sud i contra l'angle que forma aquest amb la torre andalusina; fa 3,90 x 0,90 m i 0,80 m d'alt. La pica, de 4 m de llarg per 1 m d'altura i 80 cm d'ample és de secció còncava i es troba rebossada amb un morter molt fi de calç amb una coloració groguenca. A l'extrem nord de la pica es troba una compartimentació més minuda.

El paviment enllosat és de forma circular i es troba al centre de l'estança, a mode de base d'una llar de gran extensió. Ara per ara desconeixem la seva funció en relació a l'estança i amb la menjadora, però, per la relació estructural, el paviment correspondria a una fase posterior d'ocupació. Per sobre d'aquest paviment i cobrint la resta del sòl de l'estança hi havia un capa gruixuda de cendres. Aquest nivell s'estén també a l'estança avant F. Cosa que faria suposar en la destrucció, en part o total d'aquesta àrea, per un incendi.

Foto 5

La estança H-E amb la menjadora una vegada finalitzada la intervenció.

Per sobre d'aquest nivell de cendres, l'estança estava reblida per dos grans estrats d'enderrocs. Entre aquests dos estrats es trobava l'ue 1414, caracteritzat per un enderroc de terra fina i cendrosa amb una gran acumulació de material ceràmic de taula; a més a més de les restes d'una llar de foc.

2.3.1.2. Habitació Avant E.

Entre l'habitació E i el passadís d'entrada a la torre quadrada queda un espai quadrangular, ocupat per una estança de la mateixa amplària que la h. E que hem anomenat Avant E. En aquesta estança, tan sols es va poder extreure els nivells d'enderroc, sense poder arribar als paviments a causa de que els murs que el delimitaven es trobaven per sota del nivell del paviment actual d'accés a la torre quadrada. Per la qual cosa s'excavarà quant s'actui a la totalitat del pati d'armes.

2.3.1.3. Habitació F.

És l'estança tancada pel murs d'ue 2025, 2026 i el mur de la celòquia. Es troba més al sud i a continuació de la H.E, amb la que comparteix el mur 2024 que les separa. Té una planta irregular, limitada pels murs ue 2025, ue 2026 i la torre celòquia. Presenta un paviment molt ben conservat de

morter i grava grossa que eleva el pis de l'estança uns 30 cm per sobre de la resta d'habitacions. A l'interior s'hi accedeix a través d'una porta de 1 m de llum i pujant un esglaó de pedres tallades grans desgastades.

El seu interior presentava dos estrats de rebliment. El primer correspon a un enderroc similar als enderrocs de les altres habitacions: terra, grans pedres, teules i fragments de morter i d'una gran potència. Aquest estrat cobria el nivell 1431, individualitzat per la gran troballa de material ceràmic de luxe i metalls entre sediments de llims.

2.3.1.4. Habitació Avant F.

És l'estança oberta al pati d'armes que comunica amb les habitacions F i E. És l'àmbit -encara no delimitat completament- que acaba de definir el cos E-F. Es situa davant de l'H.F, compartint els murs ue 2024, 2025 i el 2026. Al mur ue 2024 se li lliura una banqueteta de 150 x 75 cm i una altura de 60 cm. El mur 2026 presenta dos fases constructives coincidint la segona amb aquesta estança; en el seu extrem sud mostra una columna de secció circular i base tronco-piramidal que surt tallant el mur, conservant-se fins una altura de 122 cm. i al final una brancada de carreus. A banda i banda de l'entrada a l'estança Avant F, les cantonades dels murs tenen brancals de carreus amb motllura. Per accedir a l'habitació F hi ha dos esglaons de pedra que estaven coberts per una rampa i un altre esglaó per entrar a l'habitació E, a través d'una porta de 97 cm de llum amb llindar de carreus.

Foto 6

Sala avant F amb la columna i l'enllosat de pedra.

També estava coberta de rebliment però amb menys potència; hi havia restes de focs amb cendra i carbons i el material ceràmic era escàs, destacant una greixonera de cuina. Cal destacar l'empedrat central de 1,2 m per 1,42 m, amb lloses ben col·locades i allisades pel seu ús continuat.

2.3.1.5. Bastió andalusí

Al bastió s'ha excavat tota la runa que cobria la seva superfície, podent descobrir l'estructura que s'amagava a sota. Consta, a la base, d'un gran aljub protegit per forts murs: en el costat nord-oest el mur ue 2015, en el costat sud el mur 2017, a més d'un mur atalussat (ue 1913 i 1912) a la banda externa que l'envolta a mode de torre-bastió i que servia a mode de defensa i vigilància. L'aljub és de planta rectangular, de 7 x 2,5m, cobert per una volta apuntada d'una altura màxima de 3 m. La trapa o obertura per accedir-hi queda centrada tallant la volta en el costat sud-est, essent l'única part de l'interior que mostra uns forts carreus. La resta de parament intern està arrebossat amb morter lluit.

A sobre la solera de l'aljub hi ha un paviment de grava grossa i morter (ue 1925), on es situa l'obertura o trapa per pour (ue 1932). Per sobre d'aquest pis es situa la planta superior de la torre, sostinguda per una volta feta de pedres en llibrell (ue 1905) a la que s'accedia per unes escales (ue 1911) que neixen en el cantó sud del sòl a sobre de l'aljub. El paviment d'aquet últim pis estava compost per terra batuda, paviment de morter de calç i lloses de grans dimensions. A sobre del paviment es localitza una estructura cúbica (ue 1904) rebossada amb morter i lliurada al tapial del mur nord-est. Té unes mesures de 1 m. d'ample per 0.60 m. d'alt. En aquest lloc, ressalta la troballa, entre els primers nivells de rebliment, a sobre el paviment de la volta, d'un crist de bronze procedent d'una creu processional desapareguda. També apareixen fragments metàl·lics que podrien correspondre a la creu. Tant el pis com el cub i la volta presenten una inclinació pronunciada en direcció al recinte intern i a mesura que s'aprofundeix en l'interior de la torre es constata l'estat d'imminent enrunament de la solera.

Foto 7

Detall de l'interior de l'aljub i l'obertura per accedir-hi.

La intervenció en el bastió andalusí es va centrar l'extracció de la gran potència d'enderroc que contenia el seu interior. Tota l'excavació s'efectuà manualment en una àrea de 5 per 5 metres que comprèn el parament intern dels murs del cantó est (ue 1912 i 1913). En aquest sector es poden diferenciar, entre altres, dos grans estrats, per la informació que ens donen. Un correspon a l'ensorrament de l'estructura del pis superior. Aquest nivell d'enderroc presenta gran quantitat de pedra, terra i fragments de morter, molta teula trencada i maó, així com blocs ben tallats de pedra provenint de la solera d'aquest pis superior, que presenta forats que arriben fins a l'interior. En un d'aquests forats situat al costat del cub és on es va descobrir la figura romànica. Just per sobre d'aquest estrat hi havia una línia de dovelles assentada sobre l'enderroc a la mateixa altura que la solera. Aquestes dovelles pertanyien a un arc caigut, paral·lel al mur nord-est del bastió i distant d'aquest uns 5 m.

L'altre estrat correspon a l'ensorrament de la coberta del bastió. Aquest estrat es localitza just a sobre del paviment ue1925 pel seu costat oest i estava compost per una gran quantitat de teules. Al ser totalment descoberta la resta de volta de llibrell es va procedir al seu apuntalament amb llistons de fusta, ja que el seu estat era d'enrunament imminent.

2.3.1.6. Habitació G.

En aquesta estança tan sols es va extreure els nivells d'enderroc fins igualar el sòl amb les cotes del pati d'armes i accés a la torre quadrada quedant al descobert el parament del mur (ue 1920) que tanca el bastió per l'oest i el parament de la muralla andalusina. Durant l'excavació no ha aparegut cap estructura, essent el material ceràmic molt fragmentat.

2.3.1.7. Zona d'accés original

La zona d'accés al pati d'armes o ZAP és l'estança que comunica l'exterior, zona entre muralles, amb l'entrada a la plaça central pel sud-est. És una habitació de planta irregular, compresa entre l'absis de l'església, les habitacions A i B1, murs ue 2005 i 2006, i el portal modern que dona pas al pati..

Els successius paviments excavats presenten una inclinació cap a l'exterior de les muralles i estan formats, al tram superior, per un empedrat amb còdols que dona accés al portal formant un esglaó. La resta del paviment és de terra batuda, i continua amb pendent fins al mur que tanca el recinte per l'accés exterior. El mateix paviment presenta un altre esglaó format per una línia de pedres, ue 2221, en la part final, que travessa de l'absis al mur de l'habitació B1, amb la funció de retenir els esllavissaments de terra

En aquest sector s'han pogut observar un seguit d'estructures que ens permeten conèixer millor la seva distribució interna. En el centre i travessant tot el ZAP va aparèixer una línia de dovelles, ue 2208, en l'orde original pertanyent a un arc caigut a sobre mateix del paviment. Al mur de l'habitació B1 (ue 2007) es troben els brancals ben treballats d'una porta de 2 metres de llum amb la meitat superior enrunada, que havia sigut tapiada i donava accés a l'estança B1. La porta es trobava colmatada i amortitzada pels paviments abans esmentats. El mur que tanca per la seva part exterior i que correspondria al llindar d'accés, ue 2207, forma part d'una ampliació o reestructuració de la muralla. Finalment, dins del ZAP ens havia cridat l'atenció una alineació de pedres a nivell de paviment que ha resultat correspondre al parament d'una estructura soterrada. En extreure la terra de reompliment que el cobreix s'observa que està arrebossat i que continua en direcció nord més o menys paral·lel al mur amb portal (ue 2006). Un metre per sota del paviment actual apareix una banqueteta adossada al mur (ue 2005) que sobresurt 0,3 m. L'estructura no canvia de direcció cap el sud-est, sinó que acaba lliurant-se al brancal de carreus de la porta del mur (ue 2007), travessant tot el ZAP.

2.3.2. Cultura material

L'utilatge material de l'últim assentament documentant al castell d'Ulldecona procedeix fonamentalment dels nivells d'enderroc que cobrien les estructures i en menys quantitat dels estrats d'hàbitat. Cal destacar la gran troballa de peces de ceràmica del segle XIV i XV i la troballa de peces senceres. Un altre aspecte que defineix aquest material ceràmic és l'aparició i proliferació de ceràmiques de luxe de sèries valencianes, algunes molt conegudes que ha possibilitat la datació d'altres materials com els comuns. També cal destacar la troballa de monedes de bronze i diversos fragments i útils de ferro i per damunt de tot la troballa d'un Crist de bronze. El nombre total de material enregistrat suma 8.020 fragments.

Així, trobem com a ceràmica de taula: plats i escudelles decorats en blau, en daurat i amb combinació. A part d'aquest tipus apareixen una gran quantitat de fragments de cànirs de fabricació pròpia de la zona -Traiguera- amb decoració amb manganès o pintura vermellosa amb regalims de vidrat. Per altra banda, la ceràmica de cuina presenta formes i acabats que portaran a caracteritzar la ceràmica de l'època moderna, amb la pràctica desaparició dels atuells de cuita reductora. El que predomina són els acabats vidrats que donen una major impermeabilitat a la peça amb cocció oxidant.

Una part dels objectes ceràmics van estar exposats en les exposicions que es van realitzar al castell d'Ulldecona al setembre de 1999 amb motiu de la Diada del Castell i a l'agost de 2000 dins la III Festa Medieval del Castell organitzades per l'Ajuntament d'Ulldecona

2.3.2.1. Ceràmica de taula

Durant aquest període -segle XV- es generalitza les formes i decoracions de la ceràmica de l'etapa anterior -segles XIII-XIV-. Les ceràmiques de bany estannífer amb blau i daurat són representades en gran abundància amb dues formes bàsiques: plat i escudella. Juntament amb aquestes peces trobem plats i escudelles de simple coberta vidrada i una peça de forma de safa de tradició andalusina.

Foto 8

Conjunt de ceràmica de taula dels segles XIV-XV. Corresponen a les produccions valencianes i són una mostra de les principals formes i decoracions aparegudes al castell d'Ulldecona.

La majoria d'aquestes peces corresponen a la denominada ceràmica de luxe per l'alt cost de fabricació i probablement algunes formaven part de la decoració de les estances. La tècnica de fabricació de la ceràmica daurada és molt complexa, i necessitava de tres coccions. La primera a una temperatura d'uns 900 °; posteriorment se li aplicava una capa d'òxid d'estany i es couria a uns 800°. Finalment es decorava amb una mescla a base de distints productes com la plata, sulfur de coure, òxid de ferro, etc. i es portava al forn a una temperatura de 500° i amb una cocció reductora. Les peces decorades amb blau i daurat encara eren més cares ja que se li aplicava una òxid de cobalt per al color blau abans de la segona cocció. La fabricació de la ceràmica daurada a Manises es coneguda des de la segona dècada del segle XIV.

Escudella

És uns de les formes més comuns durant aquest període amb lleugeres variants. Tenim peces de cos hemisfèric amb corba continuada, base de peu anular, vora recta i llavi arrodonit. Totes són de cocció oxidant. Els motius decoratius principals són estilitzacions geomètriques o vegetals i també palmeta central i sanefes. Aquestes peces decorades en blau s'han atribuït als tallers de Paterna i Manises i llur cronologia s'ha fixat a mitjans del segle XIV i sobretot a la primera meitat del XV.

Un segon tipus d'escudella que ha aparegut és la formada per peces de cos hemisfèric, base còncava, vora recta i llavi arrodonit, algunes d'elles amb nanses d'orelletes. Tenen coberta estannífera blanca per les dues cares amb decoració en blau i reflex metàl·lic. Els motius més representats són les bandes en blau i formes vegetals en daurat. La producció d'aquestes peces s'inicia a partir del segon terç del segle XIV i es generalitza durant tot el segle XV. El taller principal de producció és Manises.

Plats

N'han aparegut de diversos tipus i formes. Els tipus més característics són de base lleugerament còncava, vora molt oberta, i algun sense arribar a forma una ala diferenciada i llavi arrodonit. Un altre tipus és format per plats de base còncava i ala recta, ben marcada a l'interior. Les pastes són blanques o ataronjades. Presenten un bany estannífer blanc i decoració daurada. Els motius són geomètrics i florals.

Les decoracions⁵

En conjunt, tot el lot de ceràmiques prové dels tallers ceràmics valencians de Paterna, de consum principalment àulic i situat majoritàriament entre la meitat del segle XIV i començament del XVI. La ceràmica que s'anomena de luxe o ceràmica esmaltada es presenta en dos colors fonamentals: el blau, el daurat que també anomenarem reflex metàl·lic, i la combinació d'ambdós. Observant les estadístiques generals de les tres unitats estudiades, notem que la decoració predominant és la blava (310/855), seguida per la de reflex metàl·lic (248/855) i per la combinació d'ambdues (72/855). En quant a la tipologia de les peces, trobem un clar predomini de les escudelles (604/855) seguides a molta distància pels plats (198/855)⁶, considerant les altres tipologies (gerres, cubilets, servidores, ...) com merament anecdòtiques. En quant als tipus de base s'observa un predomini general de les bases discoïdals còncaves amb un 42% del total, seguit de les bases còncaves amb un 32% però amb la diferència que aquests estan gairebé tots concentrats en la ue 1431.

La decoració blava

Dins d'aquesta remesa tenim representada la major part de les produccions paternines compreses entre els segles XIV y XV. Algunes podrien pertànyer a produccions de finals del segle XIII pel tipus del blau utilitzat, d'una gran qualitat, però no tenim prou referències clares per inscriure'ls dins d'aquesta datació. Per la qual cosa creiem que són manufactures del s. XIV, ja que la major part de les peces estudiades es troben compreses entre els segles XIV y XV.

La decoració blava s'obtenia de l'òxid de cobalt, també anomenat azur o zafre, i que s'importava de Venècia. Aquest òxid es molia i mesclava amb aigua per poder-lo escampar millor per la peça, era llavors quan estaven llestes per la segona cocció. Les tonalitats del blau canviaven amb el temps, d'aquesta forma els blaus de més bona qualitat solen ser més vells que els blaus més toscos que són d'època més moderna. Aquesta fou, durant un llarg període, la ceràmica valenciana més estandarditzada, amb una producció relativament ràpida i econòmica en comparació amb els

⁵ Per una ampliació de l'estudi del material ceràmic aparegut al castell durant aquesta campanya, veure J. Vidal (VIDAL et alii 2000).

⁶ Pel període 1600-1635 tenim una proporció escudella/plat de 1:2, i de 1:3 pel període 1635-1670. Per als jaciments medievals aquesta proporció és inversa, pròximes a 3:1. Al castell d'Uldecona trobem la mateixa proporció, de manera que el quocient es va capgirant amb el pas dels segles, d'on es dedueix una transformació dels hàbits que dura un parell de segles en consumir-se (TELESE 1991).

altres tipus de decoració. Aquestes formaven part d'una producció complementària de les decorades amb reflex metàl·lic, molt més fines i, amb tota seguretat molt més cares de produir.

Pel que fa a les decoracions de gust heràldic n'hem trobat en gran nombre, exactament 17 models heràldics diferents, ja sigue damunt d'escudelles com damunt de plats. Baix aquest esquema decoratiu basat en escuts, trobem diferents variacions: senzills, adornats amb volutes, llengüetes o capolls, i rombes. Aquest tipus de decoració va ser molt usual tot i que, com ja hem dit, no solien correspondre a blasons concrets (menys quan es tractava de produccions per encàrrec) sinó que responien a criteris de prestigi estètic que hom associava a la noblesa. Això es pot demostrar amb el fet de que no ha aparegut cap escut referent a l'orde hospitalera o fins i tot a Benet XIII com s'hagués pogut donar el cas. Eren peces de decoració ràpida degut al seu extremat esquematisme.

Pel que fa als altres dissenys decoratius basats en estilitzacions geomètriques i vegetals, podem observar que aquestes es disposaven segons uns esquemes predeterminats: roda de palmetes i fulles, amb un caràcter altament estilitzat dels elements; decoració radial en forma de flor amb pètals estilitzats i palmeta encerclada amb retícula obliqua i arabescs. Aquest va ser el model més comú a tota la corona, amb un disseny extensament copiat per tots els demés centres productius.

Aquests tres models tingueren gran acceptació, ja sigui entre els artesans o entre els propis compradors, la qüestió és que tots tres models perduraren durant molt de temps mentre altres decoracions tenien una producció limitada. La gran quantitat de peces amb igual disseny es pot explicar amb la compra de grans carregaments de peces d'un model estàndard determinat.

Foto 9

Diferents tipus de motius heràldics apareguts al castell.

Les decoracions amb reflex metàl·lic

Les peces daurades valencianes aprofitaren la seva forta indústria per fer-se més populars que no pas les seves precursors malaguenyes de consum més àulic. La decoració amb reflex metàl·lic s'aconseguia després d'una tercera cocción reductora.

Com a decoracions o dissenys unitaris (es a dir, que la decoració de la peça, en compte d'estar formada per una combinació d'elements, està basada en un disseny únic, que no varia) més importants tenim: l'àngel (també anomenat escudella de monja) i l'ocell estilitzat amb fulles de falguera.

A part dels dissenys unitaris, la decoració daurada també presenta altres motius decoratius predeterminats que es combinen segons els gustos. Aquests motius podien ser geomètrics, vegetals, epigràfics,...

Les decoració amb blau i reflex metàl·lic

Per aconseguir les decoracions combinades de blau i daurat es tenien que coure tres cops les peces, una per cada color (blanc, blau i daurat), això devia implicar necessàriament un preu més elevat respecte a les altres peces, ja que necessitaven de molta més manufactura. Els seus elements decoratius són adaptacions de les decoracions blaves i daurades en solitari mesclades amb elements exclusius del blau i daurat. Trobem les retícules i fulles de card, així com les decoracions externes amb palmeta encerclada. També hi ha elements propis del blau i daurat com les roses gòtiques i les pinyes.

2.3.2.2. Ceràmica de cuina

Dins d'aquesta remesa ens trobem amb les mateixes formes aparegudes i estudiades durant la campanya de 1995. Les formes més comuns són l'olla, tupí, morter, càntir, tapadores, cassoles, ribells i greixoneres; totes les formes presenten diverses mesures. En menys quantitat tenim representats els models típic de magatzems com són les tenalles.

2.3.3. Metalls

En relació a la gran quantitat de material ceràmic aparegut, els metalls trobats són minsos i molt fragmentats. Destaquen però una gran quantitat de claus de ferro de diversa forma, una llaona de petites dimensions, estris diversos i algunes monedes de bronze. La peça més extraordinària correspon a la figura d'un Crist en bronze⁷.

La troballa de la figura de Crist es va realitzar al cantó sud-est de la part superior del bastió, dintre el recinte intern, on es trobava atrapat entre pedres, i a un metre per sota del nivell superficial, en un estrat d'enderroc just a sobre del paviment de l'estança superior del bastió. Representa la figura de Crist triomfant sobre la creu, tot i que aquesta última no s'ha conservat. Sembla que està realitzada amb un aliatge de coure i bronze. Les seves mides, tenint en conte que li falta un braç, són de 22x11cm. Està buidada pel revers, la qual cosa ens indicaria que està feta a partir d'un motlle que, per la suavitat de la cara interna, sembla que deuria ser de fang. El perizoni (faldó que el vesteix), està decorat amb esmalts de tipus champlevés, possiblement de color blau lapislàtzuli.

La figura apareix coronada, representant Crist Rei. Aquesta corona és acabada en tres puntes, de les quals, la central està rematada amb una creu. El cap apareix lleugerament inclinat cap a la dreta. El rostre, inexpressiu, de tipus oval, s'emmarca per una llarga cabellera que li descansa damunt les espatlles. Dels trets fisonòmics, apart dels ulls, destaquen els detalls de la barba i el bigoti. Els ulls són incrustats: en dos cercles totalment buidats, s'acoplen el que semblen ser dos gemmes de color fosc.

L'únic braç que conserva es presenta estès en forma de creu, lleugerament flexionat a l'alçada del colze. La mà està oberta amb el polze separat de la resta dels dits i amb un forat al palmell de la mà, on aniria un clau que clavaria la figura a la creu, però que no s'ha conservat. El cos, nu fins a la cintura, descriu l'anatomia i el costellam de forma convencional: unes línies incises representen les costelles i marquen la part superior del cos, i el ventre és voluminós.

Cobreix les extremitats inferiors amb el perizoni, que li arriba fins als genolls a la part anterior. Els genolls es troben lleugerament flexionats. Els peus es recolzen, en rotació externa, damunt un supedani trapezoidal, o plataforma que surt de la creu per descansar-los, on estan clavats, pels forats que presenten, mitjançant claus, segurament de ferro, deduït per les restes d'aquest material que queden en aquests forats.

Cal destacar la labor d'aquesta figura de Crist. Cadascuna de les tècniques emprades, tant les gravades amb cisell com les altres on l'esmalt hi és aplicat, estan treballades amb gran precisió. També cal observar la delicadesa i la uniformitat de traç que mostren les descripcions dels cabells, de la barba i del bigoti.

Iconogràficament, totes els imatges d'aquest tipus representen la imatge de Crist més freqüent en el món romànic: el Crist viu que triomfa sobre la mort, una imatge repetida en gran quantitat d'ocasions, tant en orfèbreria, com en fusta, com en marbre. Aquesta representació, configurada cap a 1195-1210, fôu difosa internacionalment per les manufactures de Llemotges, del primer quart del segle XIII.

⁷ Veure H. Fibla (FIBLA et alii. 2000).

Foto 10

Al canto esquerre inferior, zona del bastió on va aparèixer la figura romànica.

Foto 11

Anvers de la figura de Crist, peça romànica de principis del segle XIII.

3. Valoracions finals

Durant aquesta campanya, els treballs en el recinte intern han permès veure amb més claredat la distribució de les diferents estructures que l'integren, podent relacionar aquestes -encara que d'una manera provisional- amb les diferents fases històriques de poblament i la seva lògica constructiva. Una interpretació global, gaudint de tota la informació arqueològica que el jaciment pugui aportar només serà possible en la mesura en que vagin emergint la resta d'edificacions i escapçadures del castell, tant com a conseqüència d'ampliar la superfície d'excavació fins abarcar tota l'àrea excavable com d'aprofundir fins als primers nivells d'hàbitat. En línies generals i, a falta d'estudis més aprofundits i anàlisi de les restes exhumades, podem donar les següents valoracions provisionals.

Estructures i organització espacial

La distribució espacial del recinte intern del Castell d'Ulldecona no presenta cap model de distribució concret, doncs és un clar exemple d'adaptació de les construccions noves a les característiques del terreny i a l'organització de les estructures antigues, encara per excavar⁸. Així ens trobem que les estances del sector nord podrien respondre a una distribució axial, amb les diferents estructures alineades a banda i banda del passadís que travessa tot el recinte intern des de l'entrada de la torre quadrada fins al centre del pati. A sector sud, estarien concebudes amb una intenció radial al voltant d'una plaça central a la que també desembocaria el passadís i les diferents entrades al recinte.

La superfície lliure de la plaça central es redueix degut a la troballa de les noves estructures que la envolten, constituint aquestes un complex habitacional domèstic d'aprofitament agropequari, que evidencia un aprofitament ben meditat de l'espai disponible del recinte intern. La torre andalusina no mostra indicis d'haver sigut arranjada en una fase posterior al seu bastiment original, al menys en la part conservada actualment, fet que fa pensar en una prolongació de l'ús militar d'aquesta per part de la comunitat cristiana degut a la seva bona preservació fins al seu abandó posterior. Només l'excavació arqueològica de l'interior i l'exterior de la torre permetrà confirmar les hipòtesis inicials

L'accés a la plaça i així a tot el conjunt es realitzaria originàriament per l'espai comprés entre l'absis de l'església i la paret de tancament de l'estança B1, al final del camí que puja en ziga-zaga per la zona sud-est del puig. Aquesta zona, que presenta una planta irregular ens indica que l'entrada en colze tindria un desnivell important amb un accés amb rampa i no amb escales per poder accedir al pla del pati central. També ha aparegut una arcada caiguda conservant l'ordre de les dovelles, que creuaria l'entrada per sostenir un sostre o un pis superior. L'absis de l'església presenta unes

⁸ Les noves estances descobertes es troben a l'interior del que seria el recinte intern del període andalusí, per la qual cosa, les noves construccions cristianes s'acomoden a aquest espai que, ara per ara, desconeixem si es trobava buit o amb estructures domèstiques i/o defensives.

peculiaritats que fan pensar en un reaprofitament al llarg del temps; presenta diferents panys constituint un parament exterior d'aspecte heterogeni. No forma un semicercle regular sinó que té un pany més recte en la part que correspon a l'accés, coincidint amb l'empremta d'una teulada que neix resseguint el pany al llarg de la seva curvatura uns 3 metres. Aquesta teulada fa suposar en l'existència d'una entrada coberta, o al menys un rafal, encara que podria tractar-se de les restes de l'antiga coberta de l'absis després repujada per fer la teulada de l'església més elevada. Una altra peculiaritat és l'existència de merlets en el coronament de l'absis que foren tapats en repujar aquesta estructura, al mateix temps que presenta forats d'una possible escala circular en el seu parament intern, per sobre de l'actual teulada de l'església. Això permet pensar en l'aprofitament d'una antiga talaia o torre circular, amb funcions defensives i de vigilància, per construir-hi l'absis.

Resulta difícil explicar perquè en la part baixa hi ha un desnivell tant pronunciat respecte el que hauria de ser una accés a peu pla des de l'entrada en ziga-zaga que puja seguint les línies de muralles des de l'exterior. En un primer moment -en la primitiva concepció del recinte fortificat- és segur que l'accés a l'interior s'efectuava a peu pla, a través d'unes estructures de les quals només sabem que no seguien l'esquema que presenta actualment aquesta part del castell. Tenim un seguit de dades que ens indicarien aquest fet. La primera correspon a les restes d'una muralla exhumades a la cata realitzada a l'interior de l'absis de l'església (campanya 1995), que formaria part d'alguna construcció anterior a l'edificació d'aquesta. La segona correspon a la porta tapiada descoberta a un lateral del zap i que donaria accés a l'estança B1 a una cota inferior i plana respecte a l'exterior. I finalment, el tram afegit posteriorment de muralla al mur de tancament d'aquesta habitació i que correspon a l'actual llindar d'accés. Modificacions posteriors com la construcció de l'església, el bastiment de noves estances o la reubicació de l'entrada, reaprofitant murs anteriors, canviarien la fisonomia i la concepció inicials d'aquesta zona -potser resultat del canvi cultural a finals de l'edat mitjana (entre les segles XIV i XV)- i quedaria tal com ara el podem veure. Cal recordar que el desnivell entre la zona d'entre muralles i la plaça interior és d'uns 3 metres, factor que deuria tenir un pes important a l'hora d'efectuar la remodelació de la zona d'accés.

El bastió andalusí amagava al seu interior un aljub amb una armadura de protecció en les bandes nord i est. La gran quantitat de teules que afloren en el nivell d'enderroc permeten suposar en una teulada que cobriria el bastió i les estances annexes i conduiria l'aigua de pluja fins a canalitzacions associades al mur adjacent que vessaria a l'aljub. El mur que tanca pel nord-oest presenta una canalització interna constituïda per canalades de ceràmica comuna vidrada per dins, empalmades verticalment per conduir l'aigua recollida en la teulada fins a l'aljub. A l'interior d'aquest, en el mateix mur, es veuen els orificis d'uns 15 cm de diàmetre, per on entrava l'aigua a través de les canalitzacions; un altre orifici situat prop de la base podria ser la conducció d'aigua que mitjançant un sistema de vasos comunicants asseguraria que l'altre aljub, situat en la plaça, tingués una assignació estable d'aigua. Creiem que l'aljub és la cisterna principal del castell, tant per les seves mesures com per la seva localització a la part més fortificada. Es tracta d'un aljub de planta rectangular de 7 x 2,5 m i una alçada de 3 m a la seva part central ja que la volta és apuntada. Es troba en molt bon estat de conservació amb els panys lluits amb morter de calç així com el paviment i la seva capacitat seria d'uns 48.000 litres. Hi ha una altra canalització que correspondria a l'abocador de l'aigua de pluja cap a l'exterior del bastió. S'utilitzaria una tronera per desviar l'aigua cap a una altra tronera situada entre la trapa i la muralla externa, i des d'aquí, a l'exterior per mitjà d'un forat amb teules; quant l'aljub estigues ple o no interessava omplir-lo, l'aigua de pluja es desviava per aquesta canalització.

També es veuen en aquesta estructura diferents canvis i arranjament al llarg del temps. Suposem, en un principi, que l'estructura de l'aljub és andalusina (una suposició conceptual); per sota del paviment actual apareixen d'altres (encara per excavar), a més l'actual trapa correspon a l'amortització d'una trapa anterior situada uns 30 cm per sota la primera i que té empremtes deixades per la utilització contínua de la corda de pouar. En una fase posterior, mitjans del segle XIII inicis del XIV, s'edifica l'estructura del pis superior amb la volta a mode llibrell que s'assenta a sobre

mateix dels murs massissos de l'aljub. La volta té una altura respecte el paviment de tant sols 1,5 m, podent assimilar-ho a una funció d'entresol. També, durant aquest període, es reformen els murs de separació entre el bastió i el conjunt de les estances anomenades B. L'ensorrament de la part superior del bastió cap al sud-oest ha malmès la zona de comunicació entre els dos cossos d'edificis, ja que l'accés al bastió s'efectuava per aquesta part.

Per altra banda, les estances E i F formarien un cos habitacional amb diverses funcions i amb dues plantes d'alçada. A la planta inferior de l'estança E trobem l'estructura de la menjadora per animals, evidència inequívoca que la seva funció era el resguardar d'animals domèstics de tir. Però, el paviment empedrat ens fa pensar en un utilització original o inicial diferent. Cal esmentar que aquesta estança, com la resta, presenta una gran quantitat d'arranjaments als paraments. A la planta superior ens trobaríem amb una estança amb una funció de menjador per la gran quantitat de material ceràmic de luxe i per les restes d'una llar aparegudes a l'estrat d'enderroc. Poblament seria una de les estances nobles, reservades per la comunitat als nous vinguts o als frares de més categoria de l'orde que habitava en aquest moment la fortificació.

L'estança E presenta les mateixes característiques que l'anterior en quant a la doble funcionalitat al llarg del temps. La concentració de fragments de ceràmica juntament amb deixalles orgàniques en una gran extensió vertical fa pensar que aquesta estança tindria una funció d'abocador durant els segles XIV i XV. Però el tipus de paviment així com la forma de l'estança, ens fa pensar en una altra utilització original que ara desconeixem. Cal esmentar que, a l'obertura d'accés a l'estança, trobem al paviment les empremtes de dos forats de pal, a mode de polleguera, la qual cosa ens indicaria que en aquest lloc es localitzava alguns tipus de porta per tancar-hi bestiar, probablement porcs.

En referència al tipus d'obra utilitzat al castell s'ha pogut constatar que els murs estan fets amb pedres sense treballar i lligats amb un morter pobre que a molts llocs ja ha desaparegut, evidenciant un mal estat de conservació. Tant sols hi ha pedres treballades i carreus en algunes de les cantonades de les estances. Aquest fet evidència una confecció apressada de les edificacions domèstiques, probablement realitzada durant els primers anys de la conquesta cristiana, quant la frontera estava localitzada al riu de la Sénia.

Els mateixos murs presenten arranjaments successius que no responen a ampliacions sinó que possiblement tenien la funció de consolidar i adobar les estructures malmeses com es pot comprovar observant la gran quantitat de pegots de morter per apedaçar els paraments dels murs.

Encara no s'ha descobert cap nivell d'època andalusina, podent assegurar que la major part de les estances excavades van ser edificades durant els primers anys de la conquesta cristiana i van tenir una utilització continuada fins al seu abandonament definitiu a inicis del segle XVI, confirmant-se l'enderroc majoritari de les estructures durant aquesta època.

Els materials utilitzats són molt variats, constatant-se la presència de calç, pedra, grava, arena, terra i guix. Entre aquests materials es realitzen distintes combinacions, obtenint-se d'aquesta forma fàbriques més o menys sòlides i de desigual resistència, realitzades en cada cas per a una funció determinada.

Cultura material

A començaments del s. XIV trobem que la comanda d'Uldecona és l'únic centre santjoanista de la zona. Aquest havia comprat el terme de Godall ⁹que, juntament amb els privilegis sobre els termes de La Sénia i Alcanar, feia que la comanda tingués una gran font d'ingressos procedents de les

⁹ Entre 1313 i 1327 es va completar mitjançant diverses compres el domini de Godall per part dels santjoanistes, integrant-se a la comanda d'Uldecona. (BONET, 1994:307-310; 1998:10).

rendes, a més a més, la vila d'Ulldecona era el centre econòmic i social de tot el territori¹⁰, on la seva oligarquia mantenia un cert poder polític i jurisdiccional sobre la resta de les poblacions del territori¹¹. També cal esmentar que, a mitjans del segle XIV, la Castellania d'Amposta, de la qual depenia directament la comanda, va aconseguir un dels majors moments de prosperitat econòmica i política¹². Aquests fets poden explicar la compra de grans lots de ceràmiques de les considerades de luxe. Ceràmiques que bé podien arribar a través del port d'Amposta, o més probablement pel port de Vinaròs, que ja funcionava a ple rendiment en aquella època i que presenta un més ràpid accés fins Ulldecona. Cal remarcar en aquest punt que històricament la comanda d'Ulldecona sempre ha mostrat una major relació amb el vessant sud, el Maestrat i els Ports, degut en part a raons geogràfiques, la Foia s'obre cap el sud, i a raons econòmiques, com a punt de pas de les vies comercials que baixaven dels ports cap a la costa, com per exemple passava amb les rutes de transhumància. Així es clara la presència predominant de la ceràmica valenciana a la comanda, més concretament de Paterna, el major centre ceràmic de la península durant aquesta època. També podrien ser desembarcades pel nou port d'Ulldecona¹³.

Referent al recinte del castell, a l'època que ens determinen les ceràmiques estudiades, a grans trets entre la segona meitat del XIV i finals del XV, la documentació no deixa gaire clar el que hi passava: el comanador abandona la seva residència al castell a finals del s. XIV, a partir de llavors sabem, documentalment, de la utilitat del castell com a presó a finals del segle XIV¹⁴ i durant tot el s. XV, no obstant, això no implicava l'absència d'altres pobladors al castell, com una petita comunitat de frares i/o una família de servents que cuidessin del recinte, a més a més d'un capellà. Hem de suposar que al llarg del segle XIV es deurién fer la major part dels arranjaments i les obres de millora de les estructures del castell com demostra la notícia d'unes obres l'any 1370¹⁵. A partir d'aquest moment (primera meitat del XV) s'iniciaria un procés d'abandonament i deixadesa de la fortificació per part dels seus propietaris com ho demostra el permís per la construcció d'una nova

¹⁰ "Ulldecona ja figurava com el lloc més important de la regió meridional del Montsià el segle XIII, i es confirmà com a tal al XIV." (BONET, 1998:10).

¹¹ Al 1343 el Consell d'Ulldecona i el de la Sénia van establir una concòrdia relativa a la jurisdicció d'aquesta, amb l'elecció de dos síndics d'Ulldecona. En definitiva, la concòrdia afavorí la situació de privilegi de les èlits locals d'Ulldecona. (BONET, 1994:305; 1998:11-12).

¹² Durant el regnat de Pere III (1336-1387), es va mantenir una cooperació molt estreta entre la Castellania i la monarquia amb l'elecció de Juan Fernández de Heredia com a Castellà, els quals mantenien una bona relació d'amistat i lligams polítics i econòmics. El rei va afavorir a l'orde amb tot un seguit de privilegis nous a més de la confirmació dels vells; també va frenar la marxa dels diners recaptats cap a la seu central de Rodes, augmentant considerablement les arqueus reials per (deficitària per la política militar i expansionista del rei) i de la Castellania (BONET, 1994:71).

¹³ Entre els privilegis concedits per Pere III, hi ha el de la provisió d'un embarcador per a l'orde a la costa, dins del terme d'Ulldecona el 1351 (BONET, 1994:71).

¹⁴ El 1386 es va ordenar el trasllat de les dones preses al castell a la casa del veguer per evitar abusos deshonestos (BONET, 1994:245). No es gens estrany que el castell, com a fortalesa i probablement amb una petita dotació de frares militars, tingués una presó. Ja anteriorment, el 1331 van ser empresonats dos veïns de la Sénia (ALMUNI; BONET; CURTO, 1995:87).

¹⁵ "Una altra notícia de 1370 informa de la financiació de les obres del castell per part d'un frare, anomenat Bernat Denopahon, per les quals havia pagat 1.000 sous anuals (ALMUNI; BONET; CURTO, 1995:86).

presó a la vila, ja que la presó del castell es troba sense vigilància per la nit¹⁶. Procés paral·lel a l'evolució de la l'orde amb una pèrdua de poder i cap a una política d'absentisme i rendista.

Les ceràmiques del sondeig X ens remetent al tercer quart del s.XV, just al moment de la guerra civil catalana, fet que concorda amb el lloc on van ser trobades, concretament a la muralla del s. XV, o sigui, contemporànies a la mateixa, després de lo qual el castell sembla que ja va ser totalment abandonat.

Pel que fa a la figura del Crist convé donar aquí un paral·lel des del punt de vista simbòlic, potser significatiu, encara que la seva validesa és qüestionable. Probablement, aquest Crist hagués estat un Crist estendard de les tropes que van conquerir el territori; Constantí, després de la seva conversió al Cristianisme, adoptà la creu com a senyera, utilitzant-lo en la guerra contra els infidels. Però generalment, les figures de Crist muntades sobre creus, eren utilitzades en processons o bé eren damunt els altars, i d'altres contenien relíquies dels sants, en aquest cas creus-reliquiaris. La seva existència sembla venir de molt antic, com ho demostren documents de l'època de la conquesta, gràcies als quals també s'ha considerat com una de les donacions preferides pels fundadors o els restauradors dels temples.

Per altra banda, en relació a la nostra peça, aquesta troballa permet la possibilitat de situar l'existència d'una capella en el lloc on va ésser localitzada. Hi ha constància de que, al Castell d'Uldecona, anterior a l'Església de Sta. Maria dels Àngels, existia una altra capella que encara no ha estat situada. El lloc de la troballa no té explicació, i ens dóna la possibilitat de pensar que l'antiga capella estigués construïda sobre el bastió. Aquesta opinió es recolza, també, en la troballa, al darrera del bastió, d'una pedra que sembla correspondre a l'ara d'un altar. El bastió, de cronologia andalusina, sembla que va ser ampliat als inicis del primer moment Cristià, ampliant-se o unint-se a les estances contigües.

Segons consta en un escrit datat el juliol de 1801 ¹⁷l'antiga capella estava situada dins la Torre del castell, i als voltants del segle XV encara hi existia. Aquest document també comenta que l'Església de Sta. Maria dels Àngels es troba fora dels murs de la fortalesa. Un altre document del 1281¹⁸ confirma que existien en aquest moment dues esglésies parroquials, Santa Maria dels Àngels al castell i la de Sant Lluç a la vila. D'aquests dos documents podem extreure que en els primers anys de poblament de la zona – finals del segle XII i inicis del XIII - va ser edificada una església pels nous colons i no per l'orde, ja que aquest disposava d'una capella particular, situada a l'interior de recinte inter. Al traslladar-se la població cap a la vall també es va traslladar la parròquia amb la construcció d'una nova església, la de Sant Lluç. Al llarg del temps, l'església de Santa Maria es transforma en una mena d'ermita¹⁹, rebent diversos arranaments, un cap el 1599²⁰, amb la construcció de l'actual nau i forma (probablement abans deuria ser més petita) i l'últim a finals del s.

¹⁶ "Frey Pero de Moros, Castellán de Amposta, con Frey Gonçalvo de Funes, de Cantavella y Aliaga; Jofre de Canadall, de Uldecona;etc. etc. Considerando los graves inconvenientes que se siguen de que la cárcel pública esté en el castillo, lejos de la corte del veguer y sin vigilancia de noche, con la consiguiente facilidad de que huyan los presos, se concede a los paeres jurados y prohombres de construyan nueva cárcel, en el lugar que mejor y más conveniente les parezca, en la misma villa. Dado en Caspe 21 de mayo". (BAYERRI, 1951:25).

¹⁷ V. Almuni (ALMUNI, BONET, CURTO, 1995:83).

¹⁸ V. Almuni (ALMUNI, BONET, CURTO, 1995:89).

¹⁹ A les visites pastorals de 1718 consta com a ermita. Arxiu Capitular de Tortosa.

²⁰ T. Forcadell (FORCADELL; ALMUNI; MICHAVILA; VILLALBÍ 1995).

XVIII o inics del XIX²¹. Per la qual cosa podem dir que el funcionament de la primera capella del castell tindria una continuïtat paral·lela – fins al seu enderrocament cap el segle XVI- a la de l'Església de Sta. Maria dels Àngels. Mentre aquesta última tindria la funcionalitat de lloc de culte per als feligresos, la capella tindria un caràcter privat per als frares del castell. La troballa del Crist en aquest lloc fa que aquesta idea prengui més força i es pugui formular amb més seguretat.

4. BIBLIOGRAFIA

- AMIGUES, F.; MESQUIDA GARCIA, M. (1987). Un horno medieval de cerámica. “El testar del molí”. Paterna (Valencia). Ed. Casa de Velázquez. Madrid..
- ALMUNI, Victòria (1991): *L'obra de la Seu de Tortosa (1345-1441)*. Ed. Dertosa. Tortosa.
- ALMUNI, Victòria.; BONET, Maria; CURTO, Albert (1995). *De l'edat mitjana al Montsià: els castells*. Amposta. Museu del Montsià.
- ALVAREZ, Ramón i MOLIST, (1988). Núria. *El dibuix de material arqueològic*. Centre de documentació. Dossier. Societat Catalana d' Arqueologia. Barcelona. 1988.
- ALVAREZ, Ramon. i LÓPEZ, Anna (en premsa). "L'assentament ibèric i el poblat medieval del puig del Castell d'Uldecona (campanya 1985)". *XXXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Amposta. 1991.
- BONET, Maria. (1994). *La Orden del Hospital en la corona de Aragón*. CSIC. Madrid.
- BONET, Maria. (1998). “Alguns aspectes socioeconòmics de la Uldecona medieval (segles XII-XV).” *Raïls Uldecona*.
- CATALUNYA ROMÀNICA, (1994): Volum 1 i volum 26. Enciclopèdia Catalana Barcelona.
- CARBONELL i ESTELLER, Eduard. (1997). *Guia Art Romànic*. Ed. MNAC. Barcelona.
- DALMASES, Núria. (1979). *Conèixer Catalunya. L'orfebreria*. Ed. Dopesa.. Barcelona.
- FERRE, A. (1983): *Historia de Uldecona y su entorno geográfico*. Barcelona.
- FIBLA, H.; ALUCHA, O.; ESTEVE, S.; ESTRELLA, L.; FORCADELL, T.; GALEOTE, E.; MOLLÀ, F.; QUEROL, I.; VIDAL, J.; VERICAT A. (en premsa). “El Crist romànic del castell d'Uldecona.” *I Jornades d'Història d'Amposta, 2000*. Amposta.
- FORCADELL, T.; ALMUNI, V.; MICHAVILA, I.; VILLALBÍ, M. (1996) "El castell d'Uldecona" *Catalunya Romànica XXVI*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona
- FORCADELL, Toni (1996) *El castell d'Uldecona*. La intervenció arqueològica de 1995. Raïls 8 Uldecona.
- FULLANA, Miquel (1984): *Diccionari del l'art i dels oficis de la construcció*. Ed. Moll.
- GONZALEZ MARTÍ, M. (1944). *Cerámica del levante español*. Editorial Labor, S. A. Barcelona.
- GUDIOL i CUNILL, J. (1970). *Les creus d'orfebreria a Catalunya*. Anuari de l'IEC.. Barcelona.

²¹ Construcció de la capella de Sant Gregori i arranament de la teulada. (ALMUNI; BONET; CURTO 1995:83).

- LORIENTE, Ana; OLIVER, Anna (1992): *L'antic Portal de Magdalena*. Monografies d'Arqueologia Urbana, 4. Lleida
- MESQUIDA, M. Paterna. (1987). Una terrisseria dels segles XIII y XIV. Il·lm. Ajuntament de Paterna. Servei d'Arqueologia. Paterna..
- MESQUIDA GARCIA, M. (1996). Paterna en el Renacimiento. Resultado de las excavaciones de un barrio burgués. Ayuntamiento de Paterna. Concejalía de Cultura. Servicio Municipal de Arqueología. Paterna.
- MONREAL, L.; BARRACHINA, J. (1983): *El castell de Llinars del Valles. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat..
- PAVÓN MALDONADO, Basilio (1990): *Tratado de arquitectura hispanomusulmana. I: agua*. CSIC. Madrid.
- RUY FERNÁNDEZ, J. (1919): *Notas estadísticas e históricas de la villa de Uldecona*. Tarragona.
- TELESE COMPTE, A. (1991). La vaixella blava catalana de 1570 a 1670. tercera edició, S. L. Barcelona.
- VIDAL, J.; ALUCHA, O.; ESTEVE, S.; ESTRELLA, L.; FIBLA, H.; FORCADELL, T.; GALEOTE, E.; MOLLÀ, F.; QUEROL, I.; VERICAT, A. (en premsa). "El Crist romànic del castell d'Uldecona." *I Jornades d'Història d'Amposta, 2000*. Amposta.
- VVAA (1984): *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval*. Acta/Medievalia, 2. Barcelona.
- VVAA (1986) *Fortaleses, torres, guaites i castell de la Catalunya medieval*. Acta/Medievalia, 3. Barcelona.
- WWAA (1989) MILLENUM. Història y Art de l'Església Catalana. Catàleg exposició Catalunya 1000 anys. Generalitat de Catalunya. Barcelona.